

ԵՐԵՐ ԿԻՆԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻԻՆԸ

(ՀԱՅԿԱՎԱՆ ԵԲԹԵՍԹ)

Հի՛ն, չա՛տ հին ժամանակներն էր՝ քաջերու եւ կորիճներու ժամանակը . մեր աշխարհը անուանաւոր էր, մեր ազգը՝ հզօր . մեր թագաւորները զօրեղ էին . — ատեններ կ'ըլլար որ անոնք իրենց թշնամի թագաւորներէն մէկ քանին գերի բռնելով տախտակներ կը ծակէին անոնց վզովը կ'անցընէին եւ իրենց դահը հոն բարձրացուցած պտոյտի կ'ելլէին :

Ազատ էր մեր ժողովուրդը . խաղաղ էր մեր աշխարհը . բերքը անառտ կ'ըլլար . մէկ ցանոցը հազար կը հնձէր . աշխատանքը վատակով կը պատկուէր . խոպան տեղ մը չկար . ամէն կոյճմ գիւղեր, քաղաքներ կը բարձրանային . դաշտեր, արօտներ, մարգագետիններ կանանչու . թեան մէջ կը ծխային . — հիմակուան մեր տեսան աւերակ վանքերը, դաշտերու եւ կիրճերու մէջ գտնուող իրենց կիսավայր պատերկրէր ու խաղաղ ծակոտած աստաղագնէրովն իսկ զեռ հոյակապ չէնքերը՝ անկեւանոցներ, հիւրանոցներ, պատասպարաններ էին համբարողճերու, օտարականներու, անկառողներու . հիւսադուան կոչէ, չոր ու խոնած բեռները անտառներ էին՝ աշիւ, դղբի, բամբի, հացի ծառերու . հիմակուան ապառաժօտ բեռները բողբանոցներ էին . Ուրախ էր հայ ժողովուրդը՝ բռնխիկ, անդորր . Գոհ էր իր թագաւորներէն քանց համար սէր ու պայաւաստնք ունէր . թագաւորները բարեխիղճ էին, իրենց երկրի եւ ժողովրդի օգտին համար հոգ կրող . — Ալբրեւլու, կեանք վարելու ժամանակը այն ժամանակն էր :

Թագաւորներն իրենց ժողովրդի կացութեան, անոր օգէտքերուն, անոր ցաւերուն մօտէն ծանօթանալու համար, չբաւականանալով իրենց ականջը հասած տեղեկութիւններէն՝ աղքատի կամ օտարականի հագուստով իրենց պալատէն դուրս եկած՝ ժողովրդի խաւերուն մէջ կը մտնէին, անոր կացութիւնը, անոր վիճակը իրենց աչքովը տեսնելու :

Թագաւորներէն մէկը, այսպէս, օր մը, իր պալատականներէն մէկուն հետ, մուրացկանի հագուստով շրջելու էր հլած . — Գիշեր էր,

ամէն մարդ՝ քնացած, բոլոր դուռներու փականքները դրուած, ու տուններու մէջ լույսի յետին պէծը ինկած մարած էր . Թագաւորը իր պալատականին հետ, աղքատի հագուստով, մուրացկանի ցուպը ձեռունին հեւ պալատի յիմարն կանակներու վրայ՝ փողոցները կը չափէին, երբ իրենց անցած փողոցին մէջտեղ մարդ մը նշմարելով՝ որ դէմի լուսամուտէն մարմին կը ցուցնէր ինկած կնկան մը հետ կը խօսէր՝ կանգ առին, պատի մը տակ քսուռեցան եւ դանոնք մտիկ ըրին :

— Եկո՛ւր, եկո՛ւր, նե՛ր եկուր, իջնա՛մ դուռը բանամ՝ ներս եկուր . . . — կ'ըսէր լուսամուտէն կինը :

— Ձե՛մ դար, չպիտի գամ . վտանգաւոր է, ամուսնիդ ներսն է, կը վախնամ, չեմ գար, — կը պատասխանէր փողոցէն մարդը :

Թագաւորը կծկտած, իր ընկերոջ հետ պատին սլուռած՝ կը լսէր խօսակցութիւնը :

— Էրիկ ուրիշ սենեակ մը պատկած՝ քնացած է . վառե՛ղ չկայ, մի՛ վախնա՛ր, նե՛րս եկուր . . . — կը թախանձէր կինը :

— Ձե՛, չեմ գար . կը վախնամ . . . յետոյ՝ այս դուռիցն լաւ չէ, օր մը չէ օր մը պիտի տուածն է, մինչե՛ւ երբ յարուսակիմ աչպէս . եթէ կը սիրես դիս՝ օպաննէ՛ երկդ եւ երկուքս ամուսնանանք . — կ'աւելցնէր մարդը :

Թագաւորը, այս խօսակցութիւնէն փառմաճ, պատէ-պատ տառելով՝ իր ընկերոջը հետ կը յառաջանար քաւիքի սօսէն լսելու համար :

Կինը, սպասումէ մը յետոյ, կը շարունակէր .

— Ասէ՛, գիտե՛ս որ քեզ կը սիրեմ . գիտե՛ս որ քու սիրողը համար քսան ամուսինի կեանքն ու արեւը կը ամուսնի՝ ինչպէս թէ՛ քրաջի մը լոյսը խալրէի, եւ գիտե՛ս որ քու եղբւնդ ամուսնուս գլխուն հետ չեմ փոխեր . կը խեղտանամ պայաննի զայն՝ քեզի հետ ամուսնանալու համար . միայն յարմար առիթին պատելու է . ուրիշն եկո՛ւր . ներս եկուր, իջնա՛մ դուռը բանամ, ներս եկուր :

— Ձե՛, — կը պատասխանէր փողոցին մէջ կանգնողը յամառութեամբ, — չէ՛, ներս չեմ գար, եթէ դիս կը սիրես, ամենէն յարմար ատենը հիմա է . — Գնա՛, կտրե՛, ամուսնիդ դուրսը, բեր լուսամուտէն ինձի վար նեաէ, — այն ատեն եւ գլուխը կ'առնէմ ու ներս կուգամ, այն ատեն իբրաւու հետ անվայր կը զբօսնուանք :

Թագաւորը մտիկ կ'ընէր իր ընկերոջը հետ . վայրկեան մը յետոյ կինը կ'անհերձութեամբ

ու փողոցին մէջ կանգնող մարդը անշարժ կը սպասէր քիչ վերջը կինը նորէն լուսամուտը կ'հլլէր, մէկ ձեռքը արեան մէջ թափախուած զանախ մը ու միւս ձեռքը արեւն ժայթքող զլուխ մը՝ զոր ականջէն բռնած էր ։ գլուխը փողոցին մէջ կը հօլընտէր, ու նորէն կը շաւուանկէր ։

— Ահա, ստիկ էր կանաչ գլուխը ։ խնդիրքդ կատարեցի ։ ա'լ ոչինչ չուեսիս բսեիք ։ հիմակ ա'լ կուգաս, իջնամ գուռը բանամ ։

Փողոցի մարդը երկու քայլ կ'առնէր եւ դեռ ջղածգուծեամբ տորոտող գլխուն առջեւ կանգնած ։ ոտքովդ զայն երէցցնիւով, աչքերովդ զայն զննելով ։

— Ձէ' չըրացաւ, դեռ վտանգ կայ ներս չեմ դար, դուրս բանաւմ մ'իջնալ' ներս չեմ դար ։ տասնութիւն տարեկան տղայ կայ՝ որ կրնայ արթննալ, հօրը մահը կ'իմանայ եւ այն ատեն վտանգը՝ այս ոճիրին հետ՝ ահաւոր կը դառնայ ։ — կը պատասխանէր ։

Թագաւորը մտիկ կ'ընէր ։

Բողոքած կինը վայրկեան մը շուրաւծ, նորէն կը շարունակէր ։

— ... Մի' ընեք... գիտես որ քեզ կը սիրեմ, սէրս փորձե' կ'ուզես, կ'ուզես որ որդի'ս ալ սպաննեմ... կը սպաննեմ, զայն կ'ըմ կը սպաննեմ... Բայց թող որ այս արեւնոտ ձեռքերով քու սէրդ վայելեմ ։ ամուսինս մորթեցի՝ եկուր քեզ համբուրեք... եկու'ր, իջնամ գուռը բանա' ներս եկուր, յետոյ որդուս մասին կը խորհիք ։ Գնած է ան, եթէ արթննալ, եթէ աղմուկ հանէ՝ այն ատեն զինքը կը սպաննենք ։ եւ այն ատեն զո'ւն կը սպաննես, որովհետեւ եւ մայրն եմ անոր... ես չեմ ուզեր, չ'եմ կրնար որդուս արեւնը թափել... եկու'ր, ներս եկուր, իջնամ գուռը բանա' ներս եկուր... Թագաւորը մտիկ կ'ընէր ։

Մտքը կը պատասխանէր փողոցին ։

— Ձէ' չէ' վտանգաւոր է, չեմ դար ։ եթէ կ'ուզես, եթէ զիս կը սիրես, դնա' սպաննէ որդիդ, քե' անոր գլուխն ալ հոս նետէ, այն ատեն գլուխները կ'առնես ու վեր կուգամ... ։

Կինը կը տատանէր՝ լուռ, անշուշտ ։ անոր սրտին մէջ սեռակա՛ն եւ մայրական սէրները կը մարտնչէին... անոր հոգին խռոված էր, մտքը մտքով լուսամուտէն ներս քայուեցաւ, ու արեւնոտ դանակը իր հետ անհրեւեթացաւ... անոր քայլերն իր որդւն անկողինին առջեւն էին տարած զինքը, ու ետ կը դառնար՝ դանակաւոր չլէս մը գրկած... ։ Լուսամուտը

ելլելով, գլուխը վրձամէն բռնած փողոցը կը սահեցնէր... ։

— ... Տղուս գլուխը... ա'լ հիմա վախ չուեսիս, ա'լ հիմա վտանգ չկայ, ա'լ ներս կուգաս, իջնամ գուռը բանամ... ։

Թագաւորը մտիկ կ'ընէր ։

Փողոցին մէջ կանգնող մարդը այդ գլուխն ալ զննելով, ոտքով հրշնջելով կը պատասխանէր ։

— Ձէ' չէ' չէ', չեմ դար ։ Դուս որ տարինք քէ ի վեր կեանքիդ ընկերացող ամուսինդ սպաննեցի, դուս որ քու մատղաշ զաւակդ մորթուեցի, զո'ւն որ զայն ինն ամիս փոքրիկ մէջ անուցած, տարինքով ձեռքերուդ ու ծուկերուդ վրայ մեծցուցած ։ անոր քու ծնիդ կաթը տուած, զայն խնամած էիր՝ սպաննեցի, ինծի հա'յար՝ որ օտար մըն եմ, ոչն'ով քեզ կապուած, պատասպան ծանօթեցած ։ ինչպէ'ս չկապւած թէ օր մը, եւ նոյն իսկ ժամ մը յետոյ, երբ քու սիրտդ յազուրդ գտնա' դիս ալ պիտի չպահանես ։ Ձէ' չէ', չեմ դար, գուռը բանալու մ'իջնալ... ։

Փողոց կանգնողը կ'առնէր կը քայլէր՝ ահապարանքով, վաղելով՝ կնոջմէն փախչելու համար ։ Կինը արեւնոտ ձեռքերով իր դէմքն ու գլուխը ծեծելով, ծամերը փետտելով՝ ուշաթափի պէս ներս կ'իջնար ։

Թագաւորը մտիկ կ'ընէր՝ մատ ի բերան, սանձակած, պալատականին նայելով ։ Երկուքն ալ կը դողային զէպքին աղղեցուծեան տակ ։ Վայրկեան մը յետոյ՝ Թագաւորը իր ընկերոջ հետ՝ ազգին գլուխները վեր առին ։ եւ թաղաւորն ինքը, հոն լճացած արեան մէջ իր ձեռքը թաթխելով զարկու կնոջ դրան շէմքին վրայ՝ զայն որդեկու համար, եւ հեւտեւեցաւ փողոցին մէջ կանգնած խօտող մարդուն, բայց անոր պէճը կորսնցուցած, փողոցները թափառելով հազիւ պալատը հասաւ ։

Գիշ յետոյ իր վայնառուէն սթափած կինը, արեւնուաշ զանակն ի ձեռքին, փողոցը կը կը նետուէր իր սիրականը գտնելու ։ միեւնոյն արեւնեւեռան զանակով վայնի ալ մանրեւու ։ Բայց գուռը բանալով կը տեսնար արեան լճակներ միայն ։ գլուխներն ու իր սիրականը չկային ։ աչքով փողոցին երկայնքը նայեցաւ, ու չէր մնացեր ։ ձեռքերը գլխուն զարկաւ ու աչքերը գոցելու վստող վայրկեան ներուռն մէջին իր ոճիրները տեսաւ... յետոյ մօտեցաւ արեան լճակներուն ու անոնց մէջ նսեցաւ ։ իր գիմազիքը տեսաւ հոն՝ աստղաբոլոն եւ լուսնին աղօտ ցլման հետ... պուտ մը

արցունք չէկա անոր աչքերէն, անոր սրտի անկիւններէն ցաւի պուրակ մը չկրթաւ, ու զգլխուրի ու կարեկցութեան զազափարը զինքը շնչեցեց, ու մայրական ու ամուսնական սէրերը զինքը լսթափեցուցին, չարթնցուցին՝ որովհետեւ այդ սէրերը փոխանակած էր սիրոյ մը հետ, որ՝ ա՛յ ի՛մա՛ս առեւտրութիւն էր, այրող, մրկող, սպաննող առեւտրութիւն . . . անոր սիրտը քար էր դարձեր, աւելի ցամաք աւելի էր, աւելի կարծր՝ քան բնական քարերը, ու բողճեաւ ա՛յ ի՛մա՛ս հոն հալած, հիւծած, սպառած էին զգացումի, խանգաղատանքի, խղճահաւրութեան, սիրոյ նրբանիւթ հիւլէնները, որովհետեւ ա՛յ ի՛մա՛ս հոն ապրածուած, ծաւալաւորուած կ'իշխէր Զարթոնք՝ իր ասեւտութեան սեւ թեւերովը, իր ոճիւրի կարմիր մանգաղու վըր . . . հիմակ ան ա՛յ միայն զինքը կը մտածէր. կարծեց թէ իր սիրականը գլուխները առած իր հետը տարած էր՝ իր դէմ նոր խաղ մը խաղալու մտադրութեամբ, եւ աճապարեմ արթնալ զի՛նքներն եւ արեան հետքը քննելու . դռնին ներս մտած ժամանակ՝ դրան չէմքին վրայ արեւնով դրոշմուած նշանը նշարեց :

Կիները, եւ մանուսնդ անդամ կիները, խորամանկ ալ կ'ըլլան՝ կ'ըսուի, կիներ հետեւեցուց որ փողոցէն ուրիշ մէկը անցած, գէպըը ակնաստեօտ, դուխները տարած եւ իր դուռը նշանած ըլլալու էր : Չվհատեցաւ բնաւ . Երեսի տունը մտաւ, թափուած արեւինը սափոր մը լեցուց ու փողոցը ելաւ կրկին : Փողոցին երկու կողմէն, գէպ կ'վար ու գէպ կ'վեր, բոլոր զըռները արեան գրոշմով նշանեց, երբեմն ձեռքը երկու անգամ բաղխելով չեմքին, երբեմն երկը անգամ Արեւն ցանկց փողոցին մէջ եւ պատեղը արեւնով ցրցեցեց, Երբ զուռները բշտորովին գրոշմուեցան, գնաց փոշի գտաւ, բերաւ թափեց իր դրան առջեւը լճացած արեան վրայ, սրեց, մաքրեց ու այն փոշին ալ հաւաքելով փողոցը ցանկց ու իր դրան առջեւն ալ փորձնտու փողոցին յարմարցուց, յետոյ դուռը գոցելով տունը մտաւ, գնաց գետինը փորեց եւ թաղեց անհետացուց իր էրկան եւ զաւկին դիակը՝ ա՛մէն կարգադրութիւններն ու նախազգուշութիւններն ընկելով :

Աստու կ'ըլլար ժողովուրդը կը տեսնար որ թագաւորը կարմիր ծիրանին հալած՝ պալատը կ'երթար : Այդ օրը ուրեմն մարդ պիտի գլխատէր, թագաւորի կարմիր ծիրանին արեան նշան էր այն ժամանակ, կտապորո՞ խաղաղու-

թեան, սեւը՝ սգոյ, եւ կանանչը՝ յաղթանակի : Բոլոր ժողովուրդը հրապարակը խռնուեցաւ . դահիճը, լաշի տապարն ի ձեռին, գլխատարեմին վրայ կանգնած՝ զոյնն կը սպասէր : Թագաւորը, բոլոր պալատականներն ու նախարարները կանչելով, պատմած էր իր ակառնատեւած անցքը եւ կնոջ գլխատարն որոշումը յայտնած : Զինուորները զացած էին կնոջ փողոցը՝ արեւնով գրոշմուած տունը գտնելու . փողոցին առաջին դուռը արեան երկու դռնով կը կրէր, երկորորդ երեք, անկէ վարինը մէկ, ու զիստը կը շարունակուէր նոյնպէս՝ երբեմն մէկ, երբեմն երկուք, երբեմն երեք : Ո՛րն էր արդեօք անոնցմէ թագաւորին նշանակածը : զինուորները չկրցան ճշգիւ եւ ետ գործան . անցքը նադրդուեցաւ թագաւորին . թագաւորը զարմացաւ . ինքը անձամբ այդ փողոցը քնաց, բայց ամէն հնարք, ամէն քնննութիւն անկարող եղան երեւան հասել ոճրագործ կիներ : Թագաւորը զայրացաւ, զգուսնք ու ատեւութիւն զպագ գէպ կ'աշխարհի բոլոր կիները, եւ զուրա գալով խորհրդարանէն, կանչեց մեծ նախարարը եւ իր կամքը անոր յայտնելով՝ թողուց հետացաւ քաղաքէն :

Նախարարը չուարած մնաց . թագաւորի հըրամանը եղած էր, մինչեւ եօթն օր, մինչեւ իր վերադարձը, սրէ անցնել քաղաքին բոլոր կիներ, եօթ տարեկանն մինչեւ եօթանասուն տարեքնոց պատուը, առանց խնայելու նոյն իսկ իրեն՝ թագաւորին՝ ծերացած մօրը, աղջիկներուն կամ կնոջը :

Մեծ նախարարը հրաժանին առջեւ դողաշար, խելքը ցնորած, հանգիստը կորսեցուցած էր : Հրամանը ծանր էր եւ հաճելի . եթէ չկատարէր, իր կեանքն ու իր ցեղը մահուան պիտի ենթարկուէին : Այն օրը անցաւ . Խուր, վըշտաբել, նախարարը իրեկուսան իր տունը վերադարձաւ, Այն ժամանակ հիմուական նման չէր . ամէն կարգ, ժողովուրդի ամենէն յետնեաւը, կրնար բարձր պաշտօններու հասնել . նախարարը ըմբիշ մը աղայ էր . իր հայրը, ծերացած, դեռ կենդանի էր . անկեալ դիակը իր որդուն զէմքը ու զգաց որ հոգ օր զանի կը տանջէր . կանչեց գտնի եւ խնդրեց անկէ որ իր պատանջութեան պատճառը յայտնէ . որդին զլացաւ, չուզեց յայտնել՝ իր ծերունի հօրն ալ մօտաւ չպատճառեալու համար : Արտասուքը իր թափէր նախարարին աչքերէն, սիրտը Խուրէր էր, կուլար եւ կ'աղէր վիշտով իր ներքը թաղեցնել : Հայրը ըսաւ իր որդուն :

—Որդե՛ս' կ, ըսէ ինծի, ի՞նչ կայ, ինչո՞ւ տխուր ես, թեքեաւ կրնամ փարատել Քու տխրութեանդ, գիտե՛ս որ ես առաջ պարզ ըմբիշ մըն էի, թագաւորը, հիմակուան թագաւորին հայրը, իմ քաջութիւններս լսելով զես իր ըմբիշներու մէջն առաւ ։ հետեցեալ պատիւս բարձրացաւ, օր մը ըմբիշներու պետը եղայ, ուրիշ օր մը նախարարութեան քարտրացայ, և ես ցաւեր շատ եմ տեսած, և եմ մտմտութեանք չեմ ազգեր ինծի ։ ըսէ՛ Քու տխրութեանդ պատճառը, թեքեաւ գեղ ու գիւր մ'ընեմ ։

Նախարարը տեղի տուաւ ։ պատմեց իր հօրը՝ թագաւորին հրամանը ։

Մերունի ըմբիշին դէմը դարկացաւ, յետոյ՝ ժպտեցաւ, և իր որդուն գտնաւորով՝ ըսաւ ։

—Ձէ՛, պիտի չգործադրես թագաւորին հրամանը, քնաւ հանգիստ քնացիր ։ այն օրն որ թագաւորը քաղաքը մտնայ, թող կրնանք ալ՝ մարդոց հետ խառնուած՝ զինքը դիմաւորելու երթան ։ թագաւորը թող կարմիր ծիրանին հագնի, դահիճը թող հրապարակը զլխատարեւ մին վրայ քեզի սպասէ, երբ թագաւորը քեզ իր առջեւ չանէ՝ զլխատու՛մէն առաջ՝ ըսէ՛ որ՝ ե՛ս քեզ արդիւնցի, և ըսէ՛ որ ըսելիք ունիմ իրեն, թո՛ղ զլխատէ քեզ, մեր ցեղը թո՛ղ սրէ անցնէ, բայց ըսէ՛ թագաւորին՝ թող նախ գիտ լսէ, Թագաւորը չի զլխար, որովհետեւ ես իր հօր ըմբիշը, նախարարը և մտերիմն եղած եմ ։

Այն ատեն աշխարհը այնպէս էր, մեր նախահայրերն իրենց մեծերն, իրենց հայրն ու հօր բարեկամները կը յարգէին ։ Պատիւ եկեր ու պայտօնները ծերունիներն յարգելու արդիւնք չէին ըլլար ։

Եօթն օր անցաւ ։ Մտենտիկները յայտարարեցին թագաւորին վերադարձը, քաղաքին մէջ մարդ չմնաց, աշխարհ-աբարատ, քաղաքին մուտքին առջեւ կանգնած, անոր գալուն կը սպասէր ։ հետեւէն թագաւորը երեւցաւ, բոլորը բարի գալուստ մաղթեցին ու, ծնկաչոք երկրպագեցին անոր, թագաւորը կը տեսնար կանանց բազմութիւնը, բոլոր կիները՝ զարդարուած հոն լեցուած՝ իրեն բարի գալուստ կը մաղթէին ։ զայրացաւ թագաւորը, պալատը երթալուսն պէս հագուստները փոխեց, կարմիր ծիրանին հագաւ, նորէն, ցահիճը զլխատարեմին վրայ ելաւ, ժողովուրդը վազեց հրապարակին վրայ խռնուեցաւ ։

Պիտի զլխատէին անհնազանդ նախարարը որ թագաւորին հրամանը մերժած էր ։ Զինուորները գացին և նախարարը չգիտնելով կաշկանգուած թագաւորին առջեւ բերին, թագաւորը անոր անհնազանդութեան պատճառը հարցուց, նախարարը երկրպագելով պատասխանեց ։

—Արքայն թող չա՛տ ապրի ։ արքային հրամանը խիստ էր, չկրցայ մէկէն դործադրել, իրիկուան՝ տխուր՝ տունս գացի, հայրս ստիպեց որ իմ տխրութեանս պատճառը բացատրեմ իրեն, և ես տեղի տուի անոր թխախնայանքին առջեւ ։ Հայրս արդիւնք զիս «Ձէ՛, — ըսաւ, — պիտի չգործադրես այդ հրամանը, թող արքան վերադառնայ, քեզ զլխատէ և մեր ցեղը սրէ անցնէ, միայն իրմէ խնդրէ որ զիս իր առջեւ կանչէ, մտիկ ընէ ինծի» ։

Արքայն չկրցաւ զլխաւ ։ պալատականները գոչին և ծերունի ըմբիշը արքային պալատը հրաւիրեցին ։

Որ պալատը մտաւ, արքան ոտքի ելաւ, երկրպագեց անոր՝ ծունկի վրայ եկած ։ այնպէս պարտաւոր էր ընել, որովհետեւ ծերունին իր հօրը մտերիմն էր եղած ։

Մերունին բարեկեց արքան և խօսեցաւ ։
—Արքան թող չա՛տ ապրի, որդիէս լսեցի արքային արձակած հրամանը և անոր շարժանքին, արդիւնք որգուս գործադրել այդ հրամանը որովհետեւ անարդար էր, և նախընտրեցի իմ ցեղիս բնաջինջ ըլլալը ։ Արքան թող չա՛տ ապրի ։ Ըսի որ այդ որոշումը անարդար էր, քացաւորեմ թէ ինչո՞ւ ։ Իմ արքայիս անցք մը պատմեմ իմ կեանքէս ։

Թագաւորը ականջ տուաւ ։

Մերունին սկսաւ ։

«Ես երբ արքայի հօր ըմբիշը դարձայ, մենք ըմբիշներս չառուր էինք, քառասունն կը հասնէր մեր թիւը ։ օրին մէկը մենեմ մին պահ սեցաւ, ուրիշ օր մը՝ երկրորդը, յետոյ՝ երրորդը, չորրորդը, այսպէս երեք հոգի մնացինք, ի՞նչ կ'ըլլային մեր ընկերները՝ չէինք ձի տեր ։ հիմա մենք մենեմ կը վախտայինք, կարգը մեղի կուգար ։»

Թագաւորը մտիկ կ'ընէր ։

Մերունի ըմբիշը շարունակեց ։

«Գիշեր մըն էր, հագուստներս հանած պառկած էի, դուռը ծեծեցին ։ վազեցի որ քանամ, կիսոյ արդիւնք զիս — «Ձէ՛, ըսաւ, պիտի չերթաս» ։ հագուստներդ հագիր, անանկ գնա դուռը բաց ։» ։ Հագուստներս հագալ դուռը նետուեցայ ։ կրնա նորէն արդիւնք — «Ձէ՛, ըսաւ, պիտի

չերթաւ՝ դէնքերդ կտայ, անանկ գնա դուրս»։ Զէնքերս կապեցի դուռն հետուեցայ։ Կրնա նորէն թեւալ քոնեց։ — «Զէ՛, բաւաւ, պիտի չերթաս» ձիդ պատրաստէ՛, անանկ գնա դուրս բաց»։ Զիս պատրաստեցի, սանձեցի եւ սանձէն թաչելով դրան առջիկ գացի։ Կրնա եկաւ այս անգամ, համարեց զիս ու զուրը բանալով։ — «Հիմա գնա, Աստուած քեզ հետ» — բաւաւ։

«Փողոցը ելալ, զիմաց տեսալ կտրիճ մը, տես ձի մը հեծած, աչքերը արեգակնեբու պէս փայլուն ու զեղեցիկ, դէմքը լուսնակէն խոշոր ու պայծառ։ զեռ աղուամազ շունէր։ Կտրիճը ուռած դուրս էր ինկած։ զինեալ՝ ձիուն վրայ կանգնած էր, Գլխէն ոտքերս զիս դիտեց, ես ալ զինեալ էի՝ պատրաստ։ Ինծի նայելէն յետոյ, բարեհեց եւ, բաւաւ։ — «Ըմբի՛ մըն ես դուռն, եթէ ըմբի՛ մըն ես, ձիդ հեծիր եւ ետեւէս եկուր»։

«Բաւ մը չփորձանակեցինք այլեւս։ Զիս հեծալ ու իրեն հետեւեցայ։ քալեցինք,՝ ամբողջ դիշերը, ցորիկը, ո՛րք կ'երթայինք, ո՛րք կ'երթայինք՝ բաւ մը չհաղցուցի իրեն։ Երկրորդ դիշերը երբ ճամբանիս կը շարունակէինք, սոսկով մը պատեց զիս։ ո՛րք կ'երթային, ո՛րք էր աչք կտրիճը, ուզեցի հարգամբով ըմբի՛ մըն համար աչկայիս հարցափորձով վախկոտութեան նշան էր։ քայց արեգեք ինքը չէ՛ր իսկ ընկերներս անհետացուողը, եւ ո՛րք էր ինքը որ տասնց ինէ ներողութիւն խնդրելու, կամ տասնց ինծի հետ չարեւելու ստիչեւէս կը քալէր, որոշեցի զինքը ապանել, աղեղս լարեցի, ու նետս գնաց իր մէջքիդ զպաւ։ Դրանուորում էր, նետս գետինը ինկաւ, իսկ ինքը առանց պղպուռ ճամբան կը շարունակէր, երկրորդ անգամ աղեղս լարեցի, նետս թռաւ, այս անգամ կտրիճը վերաճառու եղած էր, ետեւիս դարձաւ։ Կը ինծի բաւաւ։ — «Զի՛, քանի՛ս դէնքերդ ծայրերը մէջքիս կը պղչին, մի՛ քրնանար, քալինք»։ Սոսկացի։ Ալ լըսու ու մունջ իրեն հետեւեցայ։

«Քալեցինք օրերով, գիշերներով, շարաթներով։ Լնայրձակ դաշինք մը մէջ աղօթատան մը հանդիպեցանք։ Կտրիճը ձիէն վար իջաւ, եւ ալ ձիւն վար իջայ, կտրիճը գլխաթափ եւ, դաւ, զէնքերն ինծի յանձնեց եւ, բաւաւ։ — «Զիս իմնէ մինչեւ դամ, հոս աղօթելու պիտի մըտնամ»։ Յետոյ գրգայանէն ճամալի մը հանեց, դուռն բացաւ ու ներս մտաւ։ Ժամէն աւելի հոն մնաց, Դրը գուրս եկաւ՝ կ'արտասուէր, կը հեկեկար, կ'ողբար։ Ինչ ուշներ, ինչ ուշներ հոն ինչու, կուլար։ չէի գիտեր, աչքերս սրբից, ձիւն հեծաւ ու նորէն ճամբան ձեռք առինք։ — «Քալե՛նք, բաւաւ։ ու քալեցինք»։

Քալեցինք օրերով՝ զիշեր ու ցորիկ, քալեցինք շարաթներով՝ անլիզաւաւ։ Լեռան մը ստորոտին հասանք ու լեռը բարձրացանք, այրի մը առջեւ զանդ առաւ կտրիճը, ձիէն վար իջաւ, եւ ալ վար իջայ։ Կտրիճը զէնքերը զննեց,

հազուստները չափստեց եւ, երկինք նայելով՝ ինծի ժամը որոշեց։ Գիշեր էր, աստղերը երկնային կապտութեան մէջ կը փառէին իրենց շուրջը դիզին ցոյց մը արձակելով։ — «Մինչեւ արշալոյսի աստղին յայտնուիլը՝ զիս սպասէ, բաւաւ։ Եթէ դուրս եկալ լաւ, իսկ եթէ դուրս չեկալ՝ կ'աւնես ձիս, անոր վրայ ունեցած պայուսակս որ ոսկիով եւ թանկագին քարերով լեռնէն է՝ ու կ'երթաս։ Եթէ դուրս գամ, քեզի պիտի դեսմ թէ ո՛րք եմ ես, կ'ըն նպատակ ունէի, ինչու, քեզ հետս առիւ...»

Թագաւորը ամիրսերան մտիկ կ'ընէր։
Մերունը ըմբի՛ շարունակեց։

«Ժամը անցաւ, Արուսեակը հորիզոնէն ծագեցաւ՝ քայլ գիւ կտրիճը երեւաւ չկար, ներքո, այրին մէջ, իրարանցում կը տրէր։ սուրբորոձայնք միանգիւնեբու վերջին ճիշդ կը լսուէր։ սպասեցի՝ որոշելով մնալ մինչեւ կտուրի վարձարը, յետոյ ներս մտնալ եւ անցքին տեղեկանալով հոսանալ անկէ, սպասեցի ժամ մըն ալ, ձայնքի, սրբութ, չալելու հետզհետէ ընչհատեցան, ու մէջ մըն ալ կտրիճս տեսայ, արեւան մէջ թաթախեալ, մէջ քանի թեթեւ վերքեր ընդունալ՝ սուրբ ձեռքին դուրս ելաւ։ — «Հոս ես գիտ, ինծի՛ կը սպասելի, քայլ ըմբի՛ մըն եւ գուր»։ բաւաւ։ Զիւրիս, հեծանք ու նորէն քալեցինք։

«Ճարաթներս յետոյ հասանք այն աղօթատեղւոյն առջեւ ուրկէ առաջին անգամ անցած ժամանակնիս կտրիճը աղօթելու մտած էր։ հոն նորէն ձիւրէն վար իջանք։ այս անգամ կտրիճը բաւաւ որ ձիւրը գրան առչու կապեց, ու միայնի ներս մտնալը։ այնպէս ըրինք, կտրիճը նորէն ճանալին գրգայանէ նանեց, դուռը բացաւ ու ներս մտաւ։ Փոքրիկ խուց մըն էր որուն մէջտեղը դրուած էր զ'ուսեւ երկրասարկի մը տապալան։ կտրիճն անոր նալին առջեւ գնաց, ծուռիկ եկաւ, լացաւ ու աղօթեց։ եւ ալ իր օրինակին հետեւեցայ։

«Կտրիճը աղօթէն յետոյ ինծի գարձաւ ուսաւ։ — «Հիմա ալ ժամանակն է հիմա պիտի բռնու թեզի թէ ո՛րք եմ ես, ո՛րք է այս սեռելը, ինչու՛ հետս առի քեզ, ինչ աղեղս աչքին մէջ, ու ալ իրարմէ կը քամում ինք, որովհետեւ, հիմա եւ հոս պիտի մեռնեմ...» ։ »

Թագաւորը մտիկ կ'ընէր։

Ներունը ըմբի՛ շարունակեց։
Արքան թող չա՛տ ապրի։ Կտրիճը զէնքերը թափեց, դրաները հանեց, հազուստներէն մերկացաւ ու մօրէմեկի գլխացո կանգնեցաւ... աղջիկ մըն էր...»

Թագաւորը սքանչացած էր։

Մերունը ըմբի՛ շարունակեց։

«Արքան յաւիտեան ապրի։ Կտրիճը կոչս աղջիկ մըն էր։ ինծի գարձաւ եւ իր սուրբ ինծի տալով։ Բաւաւ։ — «Հիմա՛, զիս այս որով պիտի զխաբեալ ու հոս՝ այս տապալան մէջ,

այս մեծած երիտասարդին կողքին պիտի պառկեցնես մարմինս, իմ ձեռքերս անոր պարանոցովը փաթթելով ու անոր ձեռքերը՝ իմ պարանոցս, իմ կրծքած զլուստ պիտի քերես այդանոցիս վրան դնես՝ երեսերեօր ու չըթռնա չըթռնաքի տալով սա երիտասարդին երեսներուն ու յիբրեւացնեալուն...» Ու գեցի օրիփոյ ինծի եղած առաջարկը՝ կոյս աղչիլը սպառնացաւ — «Քեզ ալ կը սպաննեմ, ըսաւ, եթէ բաղձանքս չկատարես»։ Համաձայնեցայ ու կոյս աղչիլը իր կեանքը պատմեց ինծի։

Թագաւորը մտիկ կ'ընէր։

Մերունի ըմբիշը չարունակեց։

«Մեռելը կոյս աղչիլան նշանածն էր եղած՝ եօթը տարի առաջ սպանած։ Դիւցաղանէն կոյսը աղչիլն էր մեր աշխարհին հետո թագաւորի մը. այրին մէջ եղողները ուրիշ թագաւորի մը որդիներն էին եղած իրենց ծառայողներով՝ զիւցաղանէն կոյսը տարիներ յառաջ նշանուած կ'ըլլայ այդ մեռնողին հետ որ որդին էր ուրիշ թագաւորի մը. միւս եօթը եղբայրներէն ամենէն մեծը կ'ուզէ կոյսը կնուծնել առնել ու պատերազմ կը ծագէ երեք թագաւորութիւն մէջ։ Մնացածները թագաւորները իրարու հետ կը դաշնակցեն, տարիներ կ'ըսեն պատերազմը, արիւններ կը թափուին, քաղաքներ, գիւղեր, շէներ տաւրակ կը դառնան, մարգագետիններ կը խաղաղան։ Եւ թէեւ վերջապէս դաշնակցեալ թագաւորները կը յաղթեն, բայց պատերազմին մէջ զիւցաղանէն կոյսին նշանածը կը մեռնի։

Այլբանցեալ կոյսը անկէ յետոյ կ'ուստէ ա'լ չախտանալով. կը տապալեն եօթը որդիներ ունեցող թագաւորին գահը, անոր աշխարհը դաշնակցեալ թագաւորները իրենց մէջ կը բաժնեն եւ եօթը եղբայրները՝ իրենց ծառաներով կ'երթան հետո. աշխարհ, այդ այրին մէջ կը բնակին՝ աւազակութեամբ միայն պարսպելով։ Դիւցաղանէն կոյսը, ուխտելով այլեւս հարսանեկան առաքաւոր չվազելու, երկրորդի մը թէր չտալ, ամուսնանալն կ'անք ու ասորը չմտնել, կը մտադրէ իր նշանածի վրէժը ինքն անձաւը լուծելու — Իրիկ-մարդու հազուադէպ կը հագցի, իր կոյսի գողթն ծիծերը դրանալով տակ կը պատսպարէ ու աշխարհ կ'իյնայ իր նշանածի եօթն եղբայրները որոնելու. կը գտնայ զօրնոց մերթ մագաւորութեան ամսմանները, յետոյ կուգայ ան ըմբիշներէն ինչին իր հետն առնելու որ պիտի զինքը սպաննէր. իմ երեսունեօթ ընկերներս անոր ձեռքով մեռած էին՝ անպատրաստ անոր գիծման ելած ըլլալնու համար. ուրիշն ես ալ պիտի սպաննուէի՝ եթէ ուշիմ եւ աղնիւ կ'իյնա գիտնալագործացուցած ըլլար։

Դիւցաղանէն կոյսին խնդրանքը կատարեցի մօրթիցի զինքը ու տապանին մէջ գրի՝ իր նշանածին քովը. արիւնը վաղեցապանին մէջ ու երկու դիակները արիւնով կարմրեցան. երբ անշարժացաւ հերոս աղչիլը,

անոր տուած պատուէրները կատարելով գոցեցի տապանը կզպեցի աղօթատեղին, բռնալին ու ձիերն ադի եւ ետ հկայ։

«Այիսներ յետոյ առուս դարձայ. կ'իյնա՝ լուսաւորուր կանգնած՝ ճամբաները կը զիտէր, ինծի կը սպասէր. երբ հեռուէն զիս տեսաւ՝ վաղեց եկաւ, թեհաբուս մէջ ինկաւ. գրկեցիք զիրար եւ համբուրուեցանք. կեանքս իրեն կը պարտէի»։

Թագաւորը մտիկ կ'ընէր։

Մերունի ըմբիշն իր վերջաբանը ըսաւ։

«Քրքան թող չա'տ կաննես ինչ կ'իյնուր մէջ կ'ան անզգամներ, կայր հետե պարկեշտներ, հերոսներ, եւ այնքան կ'ընան ըլլալ վատ կ'իյնի՝ որքան վատ էրիկ մարդիկ եւ, այնքան կ'ընան ըլլալ առաքելի կ'իյնի՝ որքան էրիկ մարդիկ... Անհատով մը համայնքի մը վրայ զաղափար կազմել կարելի չէ, անձ մը ճանշնալով անոր աղգը կամ միջավայրը ճանշնած կարելի չէ համարել, եւ ոչ ոք որչա՞նք յանցանքին պատասխանատու պէտք է ընդունիլ անոր սեփական պատկանողները, եւ ոչ ոք պէտք է պատժել կամ ապականել՝ իր նախորդի գործած յանցանքները համար։ Ասոր համար էր անաւոր արքային որոշումը անարարագ զտալ եւ իմ ընտանիքին ընալիմը ըլլալը նախընտրել համարեցի քան այդ որչա՞ման իրազորութեամբ։

Թագաւորը մտիկ կ'ընէր։

Երբ ձերունի ըմբիշը իր պատմութիւնը աւարտեց, թագաւորը ծնկալոք անոր ձեռքերը համբուրեց, իսկ նախարարը պատմանշանեկով վարձատրեց։ Այն օրէն յետոյ, Հայոց աշխարհին մէջ ո'չ թագաւոր, ո'չ իշխանը, ո'չ քաղաքացին եւ ո'չ գոհնիկ չ'իյնականը, մըտքերէն չէին, անցըներ անհատներու վրայ համայնքներ չափել, կամ մէկի յանցանքին համար ուրիշներ սպաննել...»

ԱՐԱՒԵՆ

ՄԱՍ. — Այս հեքեաթը լսած եմ՝ Հայաստանի այլ եւ այլ գաւառներու բնակիչներէն։ Թէեւ այս մեծնայր հեքեաթը ոմանք թրքերէն գերածովը՝ յարմար գույսն են իրել։ Սուլթան Մաճմուտ Բի ժամանակ պատահած իրական դէպք մը, բայց պատմութիւնը, նոյն իսկ անզոյակի ակնարկով, ցոյց կուտայ որ ո'չ նոր եւ ո'չ մահճատկան կ'իյնի կը կրէ։ Ամեն ոք գիտէ որ թուրքերու աշուղներէն ու առաքաւորներէն շատերը Հայեր են որ գրեթէ միշտ հայ պատմութիւնները թրքերէն են գրեթէ թրքերէնով կը պատմեն եւ իրենց «Դաւիթ», «Պարթէկ», եւն առունները թրքերէն հնչուածով («Դաւաւա», «Ճիւղալիկ») եւնի վերածուած իրենց գործերն իսկ Յաջան են իրել։ Թուրք աշուղները գրեթէ իսկ այդանշաններու մէջ գաւառներու պէտք է ըլլալ հայկական ինքնատիպ գաւառ հեքեաթները որոշելու։ Երբեք կ'իյնուր։ Տեհեաթը Ձիւսաւ. զաւոր մաս, յաղկանալ լիբան իտարտը՝ Եփրատի եկեղեց գտնող Նիքթի-Պոտի գիւղը, ինչպէս նաեւ Վալլառն յի եկեղ.՝ Ապաղիէի գիւղը եւ Մասիս տարտոր տառկական եւ առական հողին վրայ բնակող հայ գիւղացիներէն նշխուրներ լսած ըլլալով՝ անոր զուտ հայկական ըլլալուն կամակ մը չունեմ։ Ա.